

Janko Kráľ v komemoratívnej praxi 20. storočia

Dana Hučková

HUČKOVÁ, D.: Janko Kráľ in the 20th-century commemorative practice
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 70, 2023, no. 5, pp. 536-553

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.5.6>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6157-8821>

Key words: cultural memory, literary memory, culture of remembrance, remembering, reminiscing, literary representations, Janko Kráľ

In the culture of remembrance concerning the authors of Slovak Romantic literature, the poet Janko Kráľ (1822 – 1876) holds a distinctive position. Even though his oeuvre was not published in book form during his life and his last resting place remains unknown, since the 1920s, his name and literary heritage have been gradually gaining a stable position in the Slovak literature as an independent topos. Mechanisms of the creation of literary representations of Janko Kráľ in which the character of references also depended on the choice of the genre can be defined as a process in several stages: rescuing the poet from oblivion (Vladimír Roy – poem dedicated to the centenary of the poet's death, 1922) interpretation (Štefan Krčméry – speech at the unveiling of the memorial plaque on the house in which J. Kráľ was born, 1924), updating (Laco Novomeský – review of the volume *Neznáme básne Janka Kráľa* [Janko Kráľ's unknown poems], 1938), ideological narratives (speeches at the transfer of the remains of the poet to the national cemetery in Martin, 1940) – inspiration (Milan Rúfus, interpretive essay, 1976). These examples of remembrance practice connected with J. Kráľ outline the processes of familiarisation and canonisation. The transformations are reactions to the period social contexts, but also reflect the dynamics of cultural memory.

Kľúčové slová: kultúrna pamäť, literárna pamäť, kultúra spomínania, spomínanie, pripomínanie, literárne reprezentácie, Janko Kráľ

Kultúrna pamäť sa prenáša prostredníctvom rôznych sprostredkovateľov, od textov a obrazov až po pamätné miesta. Ich zložité estetické a ideologické konfigurácie sú predmetom záujmu transdisciplinárnych pamäťových štúdií, ktoré zahŕňajú aj analýzy literárnych reprezentácií pamäti, jej remediácií i intermediálnych vzťahov (Erl – Nünning 2008; Erl 2005, 2008, 2011; Erl – Rigney 2006; Rigney 2005, 2021; Řezníková 2014). Témou predloženej štúdie je päť vybraných diskurzívnych konštelácií okolo „odkazu“ Janka Kráľa (1822 – 1876), spoluutvárajúcich interpretáciu básnikovho diela a jeho osobnosti v 20. storočí.¹ Materiálovo ich reprezentuje niekoľko druhovo, žánrovo i pragmaticky rozmanitých textov: báseň k 100. výročiu narodenia, príhovor na slávnostnej akadémii pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule na rodnom dome, článok hodnotiaci vydanie dovtedy neznámej časti básnického diela, prejavy pri prenesení telesných ostatkov, eseje pri novej výberovej edícii. Spoločný majú základný festivitný rámec, keďže ich prostredníctvom boli slávnostne pripomínané minulé udalosti (narodenie a úmrtie básnika) či aktuálne vydania jeho diela. Z hľadiska času je v nich súbežne zahrnutá minulosť, prítomnosť i budúcnosť, nakoľko autorom nešlo iba o pohľad dozadu, teda priblíženie historického kontextu, ale najmä o usúvzťažnenie so súčasnosťou a vytýčenie ďalšej hodnotovej perspektívy, platnosti básnikovho posolstva pre budúcnosť. Takáto koexistencia rôznych časových vrstiev v pamäťových rozprávaniach problematizuje lineárne chápanie času, čo má dosah aj na vnímanie pamäti – pamäť by sa mala chápať nad rámec prerozprávania minulosti v prítomnosti a mala by zahŕňať neustálu otvorenosť rozprávania pre budúce prerozprávania (Hristova – Ferrándiz – Vollmeyer 2020).

Pri definovaní spomínania ako procesuálnej činnosti je dôraz na skutočnosť, že ľudia neustále pretvárajú spomienky, ktoré vytvárajú. Staršie reprezentácie ovplyvňujú aktuálne, novo vznikajúce projektovania pamäti, a tie zas istým spôsobom obmedzujú nasledujúce reprezentácie. Tvorba pamäti je kumulatívna, pamäť sa neustále vyvíja v čase a priestore, prebieha na pozadí zvyškov predchádzajúcich spomienok (Zelizer 1995: 218-220). O schopnosti neustálej rekonštrukcie kolektívnej pamäti, o „kontinuálnych re-aktualizáciách referenčných rámcov podľa momentálnej situácie“, uvažoval už Maurice Halbwachs (*Sociálne rámce pamäti*, 1925), a toto zistenie je platné stále: obraz minulosti sa neustále mení podľa udalostí, priorít a záujmov aktuálnej spoločnosti, minulosť je preformulovaná podľa súčasného hľadiska (Šubrt – Pfeiferová 2010: 25).

Spoločné priradenie textov, ktorých témou alebo tematickým východiskom boli osobnosť J. Kráľa, jeho poézia či spomienkové oslavy, ukazuje nielen na uvedený procesuálny charakter pamäti a pripomínania, ale tiež na to, že „rôzne spôsoby spomínania sú úzko spojené s rôznymi spôsobmi naratívnej reprezentácie. Zmeny vo forme reprezentácie môžu mať za následok zmeny v druhu pamäti, ktorú si uchováваме z minulosti“ (Erl 2009: 220).

Zabudnutý Janko Kráľ

Keď si v roku 1922 slovenská kultúrna verejnosť pripomínala 100. výročie narodenia básnika J. Kráľa, opakovane sa objavovali odkazy na nedostatok údajov

1 Kľúčové analytické nástroje pre spracovanie témy boli predstavené v predchádzajúcej štúdiu *Generácia 1822 v kultúrnej pamäti* (Hučková 2023).

538 o jeho živote aj fakt, že sa nejako vytratil z povedomia. František Votruba to vyjadril vecným konštatovaním: „Málo je toho, čo je podrobnejšie známe z Kráľovho života a vnešných občianskych osudov“ (Votruba 1922: 224), Vladimír Roy zas básnicky veršami „Taj dlhých rokov skryl ťa – v mohutnom toku / si zmiznul veku“ (Roy 1927: 17; Roy 1963: 172). V roku 1924 tento aspekt pamäťovej diskontinuity ešte širšie rozvinul Štefan Krčméry v príhovore na slávnostnej akadémii pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule J. Kráľa na jeho rodnom dome v Liptovskom Svätom Mikuláši:

„Pred niekoľkými rokmi hľadal sa jeho rodný dom v Liptovskom Sv. Mikuláši – a nemohol sa vtedy nájsť. Z Martina dopytovali sa, či nenašiel by sa človek, ktorý by pamätal niečo z jeho mladosti, a nenašlo sa ho. Teraz sa hľadá jeho hrob v Zlatých Moravciach – a nik nevie ukázať miesta, kde ho pochovali. Matica slovenská pred dvoma rokmi, pri storočnej pamiatke jeho narodenia, dopytovala sa o okolnostiach jeho života obežníkmi i verejným ohlasom na obecnosť – a sotva dostala odpoveď. Na jazyk mi prichodí otázka: Aká bola podoba Janka Kráľa? Postava, črty tváre, oči? Nemáme jedinej podobizne, aby sochár mohol vytesať jeho podobu alebo aspoň profil na pamätnú tabu... Ako čo by ho stoletia delili od nás“ (Krčméry 1924: 41).

Posledná veta z citovaného úryvku – „Ako čo by ho stoletia delili od nás“ – presne vystihuje časovú (pamäťovú) medzeru, v ktorej sa ocitol J. Kráľ ako človek aj ako básnik. Chýbali svedkovia, ktorí by hovorili o ňom a o jeho živote, a chýbali tiež zdroje (dokumenty, listy, obrazy či fotografie). Aj preto boli súčasťou spomienkových (v zásade literárnohistorických a interpretačných) článkov z dvadsiatych rokov 20. storočia a aj neskôr tiež biografické pasáže s jasným cieľom, aby sa vzniknutá diskontinuita preklenula, aby sa pamäť na J. Kráľa istým spôsobom stabilizovala, aby sa mohla ďalej rozvíjať jej tradícia, aby sa mohol realizovať jej ďalší prenos v podobe nových pamäťových stôp, na ktoré sa budú môcť odvolávať nasledujúce generácie pri potvrdzovaní vlastnej histórie a identity.

Keďže už súčasníci vnímali J. Kráľa ako najvýraznejšieho básnika svojej generácie, je namieste otázka, prečo takáto pamäťová medzera v súvislosti s ním vôbec vznikla. Veď už za života bol spolu s Andrejom Sládkovičom „učebnicovým“ autorom: Emil Černý ho zaradil do svojej slovenskej čítanky pre nižšie gymnáziá (1864, 1865), hoci nepomer v počte zaradených básní v prospech A. Sládkoviča bol v nej taký výrazný, že J. Kráľ vystupoval skôr ako autor druhého či až tretieho sledu. Nešlo len o to, že J. Kráľ za svojho života nevydal žiadnu zbierku a jeho básne ostali roztratené po časopisoch a almanachoch či boli šírené len prostredníctvom rukopisných odpisov.² Už v roku 1873 ohlasoval Viliam Pauliny-Tóth zámer vydať knihu Kráľovej poézie, no to sa nepodarilo (treba však brať do úvahy vtedajší dobový kontext) a jej prvé knižné vydanie – pod názvom *Verše Janka Kráľa* – vyšlo až zásluhou Jaroslava Vlčka v martinskom Kníhtlačiarstvom účastinárskom spolku v roku 1893, takže aspoň čiastočne bolo k dispozícii.³ Začiatkom 20. storočia uverejňoval Jozef Škultéty v *Slovenských pohľadoch* ďalšie

2 Opakovane sa uvádza, že išlo „len“ o tridsať básní, ale ani zbierky napríklad Ivana Kraska *Nox et solitudo* (1909) a *Verše* (1912) neboli objemnejšie, v oboch bolo po dvadsaťosem básní.

3 Súborné dielo J. Kráľa pripravené Milanom Pišútom vyšlo až v roku 1952.

básne J. Kráľa zachované v rukopisoch. Básnikovo meno sa uvádzalo vo všetkých významnejších prehľadoch dejín slovenskej literatúry. Napriek tomu sa J. Kráľ presunul – povedané terminológiou Aleidy Assmannovej – z kánonu kultúrnej pamäti do jej archívu (Assmannová 2018).

Pamäťové štúdiá však nevenujú výskumnú pozornosť iba procesom udržiavania pamäti a spôsobom usadzovania spomienok, ale za rovnako dôležitý považujú aj „spôsob, akým sa spomienky vymažú, zabudnú alebo vylúčia“ (Zelizer 1995: 220). Takto sa aj „zrušená pamäť“ na J. Kráľa, ktorá viedla v istom čase akoby k čiastočnej amnézii, zabúdaniu a deformácii určitých spomienok, stáva legitímnou výskumnou otázkou. Joanna Goszczyńska – v kontexte svojej štúdie o kanonickom a apokryfnom prúde v slovenskej romantickej literatúre – vysvetľuje moment Kráľovho vylúčenia z kánonu tým, že Kráľova predstava poézie išla nad rámec Štúrovej estetickej koncepcie, narúšala homogénnosť obrazu slovenskej romantickej literatúry, a tak – v záujme zachovania jej jednotliatosti – dostal prednosť A. Sládkovič ako „prvý básnik“ slovenského romantizmu (Goszczyńska 2015: 181). Pri kreovaní pamäti sa teda pozornosť sústredila na A. Sládkoviča a J. Kráľ bol – pre svoj nesúlad s aktuálnym referenčným rámcom – odsunutý z aktívnej zložky pamäti do jej pasívneho náprotivku, archívu. V záujme „vyššej ideí“ bol vytesnený z pamäti, akoby názorne potvrdzujúc, že kánon pamäti je veľmi selektívny a zakladá sa na princípe vylúčenia.

Ako uvádza Astrid Erllová, kolektívne zapamätanie ani kolektívne zabúdanie neznamená, že by všetci jednotlivci mali vo svojich myšliach identické mentálne reprezentácie: „Logika kolektívnej pamäti skôr predpokladá, že spomínanie a zabúdanie sú nerovnomerne rozdelené medzi rôzne komunity, skupiny a jednotlivcov“ (Erl 2022: 4).⁴ Tá istá bádatel'ka tiež určuje štyri procesy, ktoré sú kľúčové pre aktívnu kultúru pamäti. Sú to: remediácia, kanonizácia, inštitucionalizácia, pripomínanie a široké šírenie určitých memorátov (Erl 2022: 12). Tieto procesy je možné identifikovať aj na vybraných ukázkach komemorácie J. Kráľa v 20. storočí, pričom už datovanie a situovanie daných textov do dobového kontextu je dôležitým výkladovým prvkom.

Oživenie pamäti

Podľa literárneho historika Pavla Vongreja „bol Kráľ na dlhé decéniá zabúdaný a vlastne zabudnutý, aby sa tak naplnila jeho charakteristika ako prvého z ‚prekliatych básnikov‘ slovenskej literatúry. Ale za ‚prekliatím‘ nasledovalo po vyše polstoročí ‚odkliatie‘“ (Vongrej 1968: 44).⁵ Práve dynamiku spomínania a zabúdania

4 Ako píše A. Erllová v štúdiu o implicitnej kolektívnej pamäti, pri kolektívnom zapamätaní ide skôr o to, že určité verzie minulosti sa v rámci sociálnych skupín znovu a znovu aktualizujú a sú dobre prepojené s inými témami. Podobne kolektívne zabúdanie neznamená, že by sa stratili všetky stopy, všetky vedomosti o minulej udalosti. Znamená to, že v určitých sociálnych rámcoch nie sú sledovateľné žiadne akty spomínania. Napríklad spomienkam na konkrétne minulé udalosti sa možno vyhýbať, držať ich v tajnosti, tabuizovať ich alebo sa môžu zdať ťažko verejne artikulovateľné. Často však tieto udalosti budú „žiť“ ďalej ako rodinné alebo miestne spomienky (Erl 2022: 3-4).

5 V súvislosti s rozprávkovými motívmi zakliatia a odkliatia použitými P. Vongrejom (a nižšie tiež v príhovore Valentína Beniaka – pozri podkapitolu Afirmácia – Valentín Beniak...) je dôležité zistenie Jany Piroščákovovej, že v slovenskom literárnom romantizme sa transformovali na samostatný alegorický obraz, ktorý v kontexte slovenskej kultúry presahuje romantický diskurz (Piroščáková 2019a: 122; k téme tiež Piroščáková [Pácalová] 2012). Tento presah potvrdzujú aj citované úryvky.

540 považuje A. Assmannová za kľúčový pojem pre kolektívnu pamäť (Assmannová 2018). V prípade J. Kráľa sa akceleračným impulzom pre prechod z fázy zabúdania⁶ do fázy aktívneho spomínania stal vznik Československej republiky v roku 1918, keď došlo k politicko-spoločenským zmenám i ku generačnej výmene, čo sa časovo prekrylo s prechodom od komunikatívnej pamäti ku kultúrnej pamäti, pre ktorú je príznačné, že očití svedkovia a účastníci historických dejov už zomreli a ostali len relikvie a príbehy ako spomienka na minulosť (Assmann [1997] 2001). Od počiatku dvadsiatych rokov 20. storočia sa tak začala vo vyjadreniach reflektujúcich pozíciu J. Kráľa objavovať a opakovať formula o jeho kolektívnom zabudnutí a potrebe jeho nového sprítomnenia.

Vyvolávanie zo záhrobia – Vladimír Roy: Janko Král' (1922)

Príležitostná poézia tvorí významnú súčasť básnického diela Vladimíra Roya (1885 – 1936). V máji 1922 napísal báseň venovanú J. Kráľovi, ktorú neskôr, v roku 1927, zaradil do svojej básnickej zbierky *Peruťou sudba máva*. Podnetom k jej napísaniu bola síce konkrétna spomienková príležitosť (100. výročie narodenia J. Kráľa), čím sa aktualizuje aspekt festivity, oslava sa tu však spája s momentom poetickej kontemplácie.⁷

Kľúčovou tematizovanou emóciou básne je pocit blízkosti. Meno J. Kráľa je vytyčené hneď v názve, ktorý tak čitateľ môže vnímať ako tematický názov (Genette 2014: 82–86). V samotnej básni však J. Král' vystupuje len nepriamo (dokonca ako duch zo záhrobia) a jeho meno sa v nej uvádza len jediný raz, aj to iba sprostredkovane, cez romantickú metaforu „Orol-Král'“ (Roy 1927: 17; Roy 1963: 172).⁸ Takéto oddelenie mena oslavovanej/oslovovanej osoby od vlastného textu presúva pozornosť na plán lyrického subjektu. Pri neznalosti názvu (jeho vynechaní) sa báseň dokonca môže javiť významovo nejasná.

V teórii paratextuality Gérarda Genetta je nadpis kategóriou sprievodnej produkcie textu – podľa G. Genetta práve tie zložky knihy, ktoré sú mimo naratívneho obsahu, formujú čitateľskú recepciu textu (Genette 2014). Názov Royovej básne *Janko Král'* má v kontexte Genettovej teórie deskriptívnu aj konotačnú funkciu – už výberom historickej osobnosti V. Roy implicitne poskytuje informácie o vlastnom postoji (poetická blízkosť), naznačuje postoj, ktorý očakáva od publika (pripomenutie si romantického básnika), signalizuje žánrovú príslušnosť textu (dedikačná poézia).

Východiskom básne je situácia straty, zabudnutia, amnézie: „Taj dlhých rokov skryl ťa – v mohutnom toku / si zmiznul veku.“ Básnická výpoveď – silne individualizovaná a vystavaná na totožnosti lyrického subjektu a autora básne – osciluje medzi dvoma subjektami, „Ty“ a „Ja“. Momentom, ktorý ich zblízuje, je rovnaká tvorivá (básnická) skúsenosť, čo pri kompozičnom rozvíjaní témy ústi do

6 A. Assmannová vydeľuje aktívne a pasívne zabúdanie. Aktívne zabúdanie označuje ciele a riadené ničenie časti histórie za pomoci tabu, zamlčovania a cenzúry, prípadne označovania niektorých spomienok za bezcenné. Pasívne zabúdanie sa spája s nedostatočnou starostlivosťou a absenciou prirodzeného záujmu (Assmannová 2018).

7 Na slávnosť ako „okamžik kontemplance, který umožňuje jedinci rozpomenout se na sebe sama v opozici k proudu každodennosti“ upozorňuje Karel Šima v štúdiu *Slavnost jako kulturně mnemonická praxe*, v kontexte vymedzenia štyroch základných prístupov k festivítam v sociálnych a kultúrnych vedách (Šima 2014: 386).

8 Všetky ďalšie citácie sú z týchto zdrojov.

použitia plurálu „My“. Nejde o rozhovor medzi „Ty“ (J. Král) a „Ja“ (V. Roy), ale o (monologické) prihováranie sa lyrického subjektu básnikovi inej epochy, ktorý je prítomný cez nočný zážitok návštevy ducha mŕtveho – a spoločné mlčanlivé rozjímanie: „Tak v divné, nočné tône zahalení / dumáme dlho v nekonečnom bdení / ni hlas, ni šum, ni vzlyk, ni vzdych nás ruší.“ Mlčanie je tu konceptualizované ako spoločné porozumenie, ktoré nepotrebuje slová. Tie navyše ani nie je možné vysloviť, pretože prítomný záhrobný motív – do istej miery ako pripomienka poetiky Kráľových romantických balád („i vonku všetko kliatbou ticho čuší, / až skikiríka kohút mraznou piesňou“) –, je mimo sveta reality.

Časovo určuje Royovu báseň atmosféra noci, prípadne rozhrania noci a dňa, respektíve reality a (ireálnej) imaginácie. Signálmi prítomnosti ducha J. Kráľa sa preto stávajú hlavne auditívne, čiastočne vizuálne vnemy: pociutie poézie, závan vetra, chvejúci sa plameň sviečky a najmä zvuk prichádzajúcich a odchádzajúcich krokov („zavše preds' mi sloku / zvonivo-búrnu kýsi vánok vnesie / v sluch vnímave“; „A bludnou nocou často čujem kroky, / v nich kolísanie chvie sa tvojej sloky“; „a zase čujem tvoje tiché kroky, / jak vzdalujú sa, v ne sa mieša sloky / žbln“). Nejde o jednorazový zážitok tajomného stretnutia, ale o opakované mystérium (na opakovanie odkazujú použité príslovky času zavše, často, zase). S ohľadom na to možno hovoriť o takzvanom iteratívnom rozprávani (niečo, čo sa stalo niekoľkokrát, sa rozpráva len raz), ktoré vyčlenil G. Genette ako jednu z kategórií pri analýze naratívneho času.

V centrálnej pozícii formálne (stroficky, typograficky) nečlenenej 30-versej básne je na pozícii 15. a 16. verša dvojveršie „Si tu, ja cítim, vedľa mňa že stojíš, / no strachu nemám, viem, že som ti blízky“, ktoré predstavuje významové jadro celej básne. Naň priamo nadväzuje autoštylizácia sebacharakteristika – sebadefinovanie V. Roya, založené na obraznom porovnaní vlastných poetických schopností s kreativitou J. Kráľa: „bár orloms' ty, ja iba kriak som nízky, / čo víchor šarpe dakde na úpäti, / kým Orol-Král nad bralá Tatier letí...“ V tomto zmysle je Royova imaginácia J. Kráľa súčasťou básnikovej vízie seba samého. Alebo povedané inak, prostredníctvom reprezentácie J. Kráľa reflektuje svoj vlastný obraz, vystavaný na štylizácii hodnotovo-priestorovej opozície vysoké – nízke, respektíve sémantického protikladu významného a bezvýznamného tvorcu. Záver básne prináša do textu aspekt perspektívy, a to na úrovni času, priestoru i významu: „duch tvoj v dial' sa nesie nekonečnú.“

Ak v próze rozprávač v prvej osobe je vždy literárnou reprezentáciou individuálneho spomínania, obdobnú funkciu môžeme identifikovať aj pri charakteristike Royovho lyrického subjektu. Až na jedinú retrospektívu (už citovaný úvodný verš vzťahujúci sa k J. Kráľovi: „Taj dlhých rokov skryl ťa – v mohutnom toku / si zmiznul veku“) je celá báseň v prítomnom čase, týka sa teda času lyrického subjektu. Ten si nepredstavuje J. Kráľa iba ako osobu, oveľa viac prežíva intenzívny kontakt s jeho poéziou – inscenuje imaginárne stretnutie s básnikom, ktorého pozná len cez jeho poéziu, zmyslovo ho prežíva a zároveň prezentuje ako mentálnu epizódu, ktorú „rozpráva“ ako relevantný spomienkový príbeh. Mystériózne stretnutie je pritom vystavané na vnímaní pocitov, zmyslových dojmov, vnútornom prežívaní. V tomto zmysle je J. Král v Royovej básni nielen predmetom pamäťovej aktualizácie (pri konkrétnej slávnostnej príležitosti), ale tiež súčasťou

542 jeho vlastnej „poetickej pamäti“, upomínajúcej na formovanie poetiky modernizmu cez návraty k romantickej poézii.

Báseň akcentuje reflexívnosť kultúrnej pamäti. Možno v nej identifikovať aj náznaky viacfunkčnosti (polyvalencie) a tiež interdiskurzívnosť, teda vzťahnutie textu k rôznym žánrovým a štýlovým vzorcom, čo sú dve dôležité vlastnosti, ktoré umožňujú inscenovanie pamäťových procesov na rôznych úrovniach (Milevski – Wetenkamp 2022: 199). Okrem toho obsahuje dva štrukturálne princípy mimetického spomínania, ako ich vyčlenili Michael Basseler a Dorothee Birkeová: centrum subjektívneho vnímania (vedomie, ktoré vykonáva proces spomínania, buď na úrovni sprostredkovateľa rozprávania, alebo na úrovni postáv), a aspoň dve odlišné časové úrovne (Basseler – Birke 2022: 217).⁹

Rekonštrukcia pamäti – Štefan Krčméry: Janko Král' (1924)

Štefan Krčméry (1892 – 1955) bol od začiatku dvadsiaty rok 20. storočia mimoriadne agilným a žiadaným rečníkom a účastníkom najrozličnejších spomienkových kultúrnych akcií. Výrazne sa tiež angažoval pri hľadaní materiálov k doplneniu bielych miest v životopise J. Kráľa.¹⁰ 5. januára 1924 predniesol prejav na slávnostnej akadémii pri odhalení pamätnej tabule na rodnom dome J. Kráľa v Liptovskom Svätom Mikuláši. Text vyšiel aktuálne v rubrike Beseda hneď v januárovom čísle časopisu *Slovenské pohľady*, ktorého bol v danom čase Š. Krčméry redaktorom.

Svoju úvahu začal Š. Krčméry zamyslením sa nad problémom „vytratenia sa“ J. Kráľa z pamäti komunity jeho súčasníkov i širšieho „obecenstva“. Za jednu z okolností sťaženého spoločenského pripomínania básnika označil absenciu jeho portrétu, teda vizuálnej pamäťovej stopy, „aby sochár mohol vytesať jeho podobu alebo aspoň profil na pamätnú tabu...“ (Krčméry 1924a: 41). To podľa neho spoločne viedlo k vytvoreniu klamlivej ilúzie o časovom situovaní J. Kráľa do ďalekej minulosti: „Ako čo by ho stoločia delili od nás“ (Krčméry 1924a: 41). Daný problém však vzápätí „vysvetlil“ Kráľovou imanentnou „problematickosťou“: „Ale záhadou bol ešte za života svojho“ (Krčméry 1924a: 41). Ďalší odsek úvodu tvorí krátka rekapitulácia toho, čo o živote J. Kráľa „určite vieme“ (Krčméry 1924a: 42), životopisná skratka (na necelých osem riadkov) s dátumami a miestami narodenia a úmrtia a s vymenovaním topografických bodov básnikovho štúdia a úradníckeho pôsobenia, končiaca však – zdanlivo paradoxne, no pre národný diskurz príznačne – informáciou o národnom odrodení sa Kráľových detí: „Ostalo po ňom dvoje detí, syn Vladimír a dcéra, oba však utonuli v maďarstve“ (Krčméry 1924a: 42).¹¹ Až po tomto vstupe začína Š. Krčméry vlastnú literárnu interpretáciu. Jej východiskom je osobná spomienka z detstva, spojená s rodinnou korešpondenciou ako jedným z médií pamäti: „S menom Janka Kráľa po prvý raz stretol som sa ako malý

9 Autori tak dopĺňajú a aktualizujú už svoj skôr formulovaný súbor nástrojov na analýzu, ako literárne texty mimeticky stvárnajú procesy pamäti (Basseler – Birke 2005).

10 Vďaka sprostredkovaniu Š. Krčméryho sa o lokalizáciu básnikovho hrobu zaujímal aj Tomáš Garrigue Masaryk: „Návšteva pána prezidenta republiky v lete 1923 v Zlatých Moravciach znovu pohýbala otázkou. Pán prezident i slečna dr. Alica Masarykova sú mimoriadnymi ctiteľmi poézie Kráľovej a žiadosťou ich bolo, aby sa čo len možno vyjasnil pobyt básnikov v Zlatých Moravciach a zistil jeho hrob“ (Krčméry 1924b: 114).

11 Krčméryho údaj sa viaže na aktuálne žijúcich potomkov J. Kráľa v čase písania príspevku. J. Král mal štyri deti, troch synov – Vladimíra Všešlava (1852 – 1881), Mladena Radivoja Blasiliusa (1853 – 1940), Ivana Jána (1861 – 1885), a dcéru Anastáziu (1857 – 1933).

chlapec, keď som sa prehrňal v starootcovských listoch“ (Krčméry 1924a: 42). Táto reminiscencia dáva nový význam predchádzajúcej zmienke o pomaďarčených deťoch J. Kráľa: keď Š. Krčméry cituje z listu z rodinného archívu, upozorňuje na jeho dokumentárnu hodnotu o dobe i o J. Kráľovi, sekundárne zväznamňuje konzistentnosť národného presvedčenia vo vlastnom rodinnom prostredí.

V psychologickom a umeleckom portréte J. Kráľa, ilustratívne dopĺňaným veršovými ukážkami, približuje najprv povahu básnika, od ktorej prechádza k jeho jedinečnosti a originalite, prirovnávajúc ho k významným tvorcom európskej literárnej tradície (Michelangelo, Shakespeare, Byron). Podobne ako v iných textoch i tu využíva Š. Krčméry princíp rytmizácie a návratné kľúčové motívy („Z túžob rodia sa bôle, z bôlov rodia sa túžby; to je čarovný kruh, z ktorého ťažko vykročiť“, Krčméry 1924a: 44; „Nič nevychodí z čarovného kruhu: z túžob rodia sa bôle, z bôlov rodia sa túžby“, Krčméry 1924a: 45). Upozorňuje na fatalizmus Kráľovej básnickej výpovede, pozornosť venuje otázke jeho vzťahu k Bohu („Z múk hlbokého ľudského svedomia vyhodí však básnik veriaci“, Krčméry 1924a: 47), ukazuje jej mesianistické črty („Mravné znovuzrodenie ľudstva. Veľmi ho treba. Svet páchne hnilobou. Básnik vo vykúpení jeho čaká veľké dielo svojho národa. V srdci veľmi skúšanom zahorí viera v poslanie Slovanstva“, Krčméry 1924a: 47-48). Jeho presné interpretačné postrehy sú pritom rámcované silou estetického zážitku (emocionálneho dojmu) z Kráľovej poézie, hoci ako literárny historik nezabudne upozorniť na nedostatočné poznanie chronológie jeho diela:

„Neviem, či veľké veriace slovo je posledným slovom básnikovým. Vročenia básní, ktoré by nám určite nakreslili jeho rozvoj, nemáme. Svit a tieň zamieňajú sa v jeho poézii, ako keď mračná tiahnu pred slncom. O toľko je záhadnejší. Túžil, rezignoval a zasa túžil. Vstával, padal a zasa vstával. Stál v službe ducha a chodil cestou života trnistou. Škriep sa o tom, či veľká дума súca je do malého sveta! Jedno cítiš, že tí, ktorí ju v srdci nosia, sú soľou zeme“ (Krčméry 1924a: 49).

Keď Mikuláš Bakoš vydal v roku 1962 materiálovo mimoriadne bohatú stať o recepcii a reflexii diela J. Kráľa, interpretáciu Š. Krčméryho v nej označil za mysticko-mesianistickú a samotného Krčméryho za „tľmočníka postoja konzervatívnych vrstiev vtedajšej našej spoločnosti“ (Bakoš 1962: 145). Svojím názorom poplatným dobovej ideológii degradoval Krčméryho prístup, no z odstupu rokov je zjavné, že Š. Krčméry aj na malej ploche presne pomenoval viaceré dôležité aspekty poetiky J. Kráľa a všeobecnejšie i poetiky slovenského literárneho romantizmu, ktoré rozvinuli až neskoršie literárnohistorické interpretácie (Čepan 1976; Goszczyńska 2008, 2015; Kováčik 2002, 2012; Bilińska 2009; Schmarcová [Somolayová] 2010; Piroščáková 2019b). Navyše, Krčméryho text dnes môžeme čítať ako príspevok k obnoveniu pamäťových procesov spojených s J. Kráľom, jeden z prvých, ktoré pomáhali v novej spoločenskej situácii stabilizovať kultúrnu pamäť o ňom.

Aktualizácia – Laco Novomeský: Slávnosť istoty (1938)

V roku 1932 venoval Laco Novomeský (1904 – 1975) svoju básnickú zbierku *Romboid* „zaviatej pamiatke Janka Kráľa, ktorý predstavil poéziu slovenskej literatúre“, čo sa všeobecne hodnotilo ako podnet pre oživenie záujmu o tohto romantického

544 básnika.¹² V roku 1938 Stanislav Mečiar pripravil a Matica slovenská vydala knihu poézie J. Kráľa s názvom *Neznáme básne*, na čo L. Novomeský promptne zareagoval článkom *Slávnosť istoty*, ktorý vyšiel v decembrovom čísle časopisu *Elán* v roku 1938 ako úvodník (Novomeský 1938).¹³ Už toto redakčné umiestnenie – ako prvý článok celého čísla – jasne signalizovalo jeho závažnosť.¹⁴ Duchovný a symbolický význam naznačovalo tiež motto „Či sme pre niečo iného, než aby sme zmenili telo v ducha?“, odkazujúce na List svätého apoštola Pavla Galaťanom, kde svätý Pavol oproti „skutkom tela“ kladie „ovocie Ducha“. V takejto myšlienkovvej línii L. Novomeský s veľkou empatiou a nasadením privítal vydanie poézie J. Kráľa, výrazne využívajúc aspekt aktualizácie. V jeho pohľade nešlo len o oneskorený (posmrtný) knižný debut najvýznamnejšieho slovenského romantického básnika, ale najmä o dobu, kedy vyšiel, a okolnosti, za akých vyšiel. Hoci L. Novomeský neodkazuje priamo na konkrétne politické udalosti, ale viac sa sústreďuje na dobovú atmosféru a napätie, v pozadí jeho textu sa jasne črtajú Mníchovská dohoda, slovenská autonómia, Viedenská arbitráž, Druhá Československá republika. Nový vstup J. Kráľa do slovenskej kultúry za tejto situácie vnímal ako kľúčovú spoločensko-politickú udalosť, ktorá si zaslúži mimoriadnu pozornosť. Jeho článok preto nebol obyčajnou recenziou, ale oslavou, pomenovaním sviatočnosti a slávnosti danej chvíle (čo ukazuje už názov *Slávnosť istoty*), s tomu zodpovedajúcou emocionalitou výrazu, pátosom, rétorikou, expresívnosťou. Kráľovu revolučnú dobu prirovnáva k súčasnosti, vedie paralely medzi minulosťou a dneskom, kladie otázky o budúcnosti: „Čo bude? a ako bude? a to nielen v dajakej vzdialenejšej budúcnosti, ale aj pozajtra, zajtra a dnes.“ Poézia revolučného básnika sa mu prepája s otázkou národa, jeho existencie, kultúry.

„Je to vari len náhoda, že básnický odkaz, ktorý sa takmer sto rokov dakde vála prachom zanášaný, vyjde knižne práve v hodinách našich najhlbších pochyb, najväčších neistôt a najprudkejších rozrušení. Je to vari len náhoda, že básnický debut Janka Kráľa vyjde ako jedna z prvých kníh v novej národnej situácii slovenskej. V tejto náhode by sme však chceli vidieť symbol. Radi by sme ju povýšili na schválnosť; programovo sa stalo, že slovom Kráľovým, tým slovom kráľovským sa ohlásil slovenský duchovný život v novej situácii svojho národa. Ono ho uvádza, ono ho legitimuje. Lebo je zárukou istoty, pretože je z nás a je náš. A je istotou samou, pretože z neho sú a budú naše slová prítomné i budúce. Tak by to malo byť! Či to tak bude?“

Záverečná otázka ukazuje, že spomínanie na minulosť (dávnejšiu i nedávnu) a predstavovanie si (blízkej) budúcnosti sú navzájom úzko prepojené. Tento systém spomínania a predstavovania je v Novomeského článku paralelný, čím sa ešte viac posilňuje moment aktualizácie.

12 Dobroslav Chrobák v článku s názvom *K Mudrochovmu portrétu Janka Kráľa*, uverejnenom v časopise *Elán* v roku 1940, v súvislosti s Novomeského dedikáciou zbierky *Romboid* J. Kráľovi napísal: „Osmelujeme sa tvrdiť, že toto venovanie prispelo veľmi k oživeniu záujmu o postavu, divného Janka. Dovtedy málokto si na neho spomenul“ (Chrobák 1940).

13 Všetky ďalšie citácie sú z tohto zdroja.

14 V knižnom vydaní publicistiky L. Novomeského, ktoré vyšlo pod rovnakým názvom – *Slávnosť istoty. Publicistika. Zväzok IV. 1938 – 1944* – toto žánrové určenie nie je uvedené, čím sa význam úvodníka celkom vytratil (Novomeský 1970). K žánrovej problematike úvodníka napríklad Rončáková 2016.

V októbri 1940 inicioval S. Mečiar druhé hľadanie hrobu J. Kráľa v Zlatých Moravciach,¹⁵ ktoré vyústilo do exhumácie údajných básnikových pozostatkov: „uprostred zlatomoraveckého cintorína nechal vykopať niekoľko hrobov, kde jeden z nich bol na základe zachovaného ‚čierneho hodvábu, básnickej kravaty a iných charakteristických pozostatkov‘ identifikovaný ako hrob Janka Kráľa“ (Neumann 2020: 101-102). Pravosť hrobu potvrdila odborná komisia a následne bol na nedeľu 3. novembra 1940 zorganizovaný slávnostný prevoz ostatkov nákladným autom z cintorína v Zlatých Moravciach na Národný cintorín do Turčianskeho Svätého Martina – do „slovenského Pantheónu“, ako viacerí komentátori tejto akcie opakovane zdôrazňovali. Program slávnosti avizovali noviny *Gardista*:

„Telesné pozostatky vyzdvihnú sa z hrobu v Zlatých Moravciach 3. novembra ráno a o 10. hod. predpoludním bude rozlúčka na Námestí. O 11. hod. pohne sa sprievod áut smerom na Topoľčianky, Prievidzu, Kláštor pod Znievom, do Turč. Sv. Martina. V obciach, ktorými bude sprievod prechádzať, zastaví sa všade na jednu minútu, aby zhromaždený národ mohol sa pokloniť telesným pozostatkom a položiť vence a kvety. V Prievidzi a Kláštore pod Znievom bude polhodinová zastávka. Program v obciach a mestách obstarajú MOMS spolu s miestnymi HG a ostatnými korporáciami. Obecstvo v Turč. Sv. Martine privíta telesné pozostatky básnika na hranici mesta pri Štátnej nemocnici. Odtiaľ v sprievode odíde ulicou Svetozára Hurbana-Vajanského a Mudroňovou ulicou pred budovu Matice slovenskej, kde sa pamiatke básnikovej pokloní správca Matice slovenskej Dr. Jozef Škultéty. Sprievod odtiaľ zastaví sa pred Memorandovou tabuľou z r. 1861, na mieste, kde Janko Kráľ manifestoval za slovenské práva. Po zaspievaní Staroslovenského Otčenáša Zborom ev. a. v. cirkvi pôjde sprievod ulicou Martina Rázusa námestím Andreja Hlinku na cintorín. Pred bránou cintorína prevezmú telesné pozostatky tajomníci Matice slovenskej a zanesú ich na prichystaný kenotaf. Hojže, Bože! zaspieva Zbor ev. a. v. cirkvi. Báseň J. Kráľa: Orol prednesie sl. Hájková. Reč povie Dr. Stanislav Mečiar, tajomník MS a za SSS sa s básnikom rozlúči básnik Valentín Beniak. Napokon cirkevný obrad, minúta ticha a hymna“ (Telesné pozostatky... 1940).

Prenos ostatkov pripomínal formu takzvaných národných pohrebov, ktoré boli inscenované ako národné manifestácie (Rak 2001) a ešte aj na prelome 19. a 20. storočia boli zvláštnym fenoménom stredoeurópskych národných hnutí (Mészáros 2021: 221). Ideológovia vojnovj Slovenskej republiky využili rovnaký model v novej dejinnej situácii – ako informovali už po podujatí noviny *Gardista*, Alexander Mach, „minister vnútra, ako hlavný veliteľ HG, nariadil urobiť z tohto pietneho aktu gardistickú manifestáciu, ktorou HG po celom Slovensku vzdala hold veľkému revolucionárovi, Jankovi Kráľovi“ (Mach 1940). Reč, ktorú A. Mach

15 Prvý, neúspešný prieskum na zlatomoraveckom cintoríne sa realizoval v auguste 1925 pod vedením českého antropológa, profesora Jindřicha Matiegku. Informáciu o ňom podal František Heřmanský, zástupca Matice slovenskej v odbornej komisii, so zakončením, že „po márnom kovaní na návrh odb. znalca prestal sa ďalej zisťovať hrob básnikov, a zdá sa, že už nevieme, kde kosti Janka Kráľa odpočívajú“ (Vlček 1925: 76).

546 predniesol v Zlatých Moravciach, kde položil veniec na rakvu J. Kráľa, bola následne publikovaná v novinách *Gardista* pod titulkom *Uskutočňujeme program Janka Kráľa a ostatných revolucionárov*. Ako potvrdzuje aj v článku graficky zdôraznený medzitulok „Len národný socializmus zaručuje slovenské víťazstvo“ (Mach 1940), cieľom pripomínania J. Kráľa bolo posilniť kontúry národnej identity v duchu dobovej ideológie: J. Kráľ sa pre politikov stal ikonou revolucionára a príležitosťou na propagáciu ľudáckeho režimu. Práve slová „revolucionár“ a „revolúcia“ boli azda najfrekvencovanejšie pri odkazovaní na prepojenie J. Kráľa a súčasnosti (ako „básnika udusenej a v krvi potopenej slovenskej revolúcie“ ho krátko na to charakterizoval i Karol Murgaš, vedúci Úradu propagandy; Murgaš 1940). Okrem politických prejavov vládnych i miestnych štruktúr v Zlatých Moravciach a na jednotlivých zastávkach počas prevozu odzneli v celi cesty, na cintoríne v Turčianskom Svätom Martine, ďalšie dva prejavy: prítomným sa prihovorili S. Mečiar a Valentín Beniak. Kým príhovory politikov sú ukážkou prvoplánovej politickej manipulácie aj zneužitia kultúrneho odkazu J. Kráľa a príkladom konštruovania politickej pamäti, pre literátov, hoci tiež spätých s režimom, to bola hlavne kultúrna záležitosť. S. Mečiar sa však nevyhol tlaku politiky, keď hneď na začiatku zvolil protičeskú rétoriku¹⁶ a v celom texte, rovnako ako A. Mach, akcentoval aspekt revolučnosti J. Kráľa. Beniakov príhovor bol v podstate apolitický, s politikou ho spájali jedine zmienky o duchoch „nového Slovenska“ a politickej slobode slovenského národa (Beniak 1940: 2).

Demýtizácia metafory „Divný Janko“ – Stanislav Mečiar: Aký bol Janko Kráľ? (1940)

Stanislav Mečiar (1910 – 1971), literárny historik, editor, od roku 1934 pracovník Matice slovenskej a v rokoch 1940 – 1945 jej tajomník, vystaval svoju slávnostnú reč ako analýzu naratívnej šablóny, ktorá sa v súvislosti s J. Kráľom etablovala ako jeho kľúčová metaforická charakteristika. Označenie „Divný Janko“, výrazne sa podieľajúce na interpretácii života i diela básnika, ktorého prezentoval ako „veľkú postavu slovenských dejín“, označil za zdedenú schému, ktorá nezodpovedá skutočnosti. O svojom demytologizačnom zámere priamo napísal: „Rád by som poukázal na túto mytológiu, rozostretú okolo postavy Janka Kráľa“ (Mečiar 1940). Pre naplnenie daného cieľa sa sústredil na „nepravdivé správy a charakteristiky“, ktoré podľa neho deformovali skutočný obraz „básnika bojovníka“, a popri tom vysvetľoval, čo básnikovi súčasníci, ale takisto jeho „nepriatelia“ či „neznalci“ v súvislosti s ním mylne chápali za divné a čudné: „Z postavy Janka Kráľa zatemnili nám práve najkrajšiu jeho podobu revolucionára a urobili z neho snílka, tuláka, čudáka a opantali ho vlastnosťami hmľistými. [...] Divný on bol, ale v zmysle kladnom, nie ako podivín, ale ako chrabrý charakter, ktorý svojim vystúpením prekvapoval, udivoval, lebo nikomu nedvoril, nikomu sa nepodlizoval i keď prosil, neplazil sa pred nikým, neustupoval zo svojho stanoviska“ (Mečiar

16 „o Kráľovi rozšírilo sa množstvo správ a charakteristik zasludou a prostredníctvom českých literátov. Nie div, že irečiteľný zjav slovenský, akým bol Kráľ, udrel im do očí a na prvé stretnutie zarážal ich. Bol im pochopiteľný, len keď ho porovnávali s Máchom. Vraj slovenský máchovský zjav. Tým sa našmu básnikovi dostalo najviac z ich strany, čo sa mu mohlo dať. Oblasť pojmu ‚máchovský zjav na Slovensku‘ vyplnila sa už slovenskými vlastnosťami, v očiach Čechov typickými, ako náladovosť, pochmúrnosť, dobrodružnosť, podivnosť a pod.“ (Mečiar 1940).

1940). V psychologizujúcom prístupe S. Mečiara je výrazné využívanie stereotypu nepriateľa a ideovej opozície my – oni, kde „my“ a „nás“ pohľad sú jedinou správnou interpretáciou. Podstatný pre rozvíjanie výkladu je kontext nacionalistickej imaginácie zrodu slovenského národa v revolúcii.

Afirmácia – Valentín Beniak: Pri prevezení Janka Kráľa (1940)

Básnik Valentín Beniak (1894 – 1973) pracoval od marca 1939 na Ministerstve vnútra, v rokoch 1940 – 1945 bol predsedom Spolku slovenských spisovateľov. Jeho príhovor bol aktuálne, akoby ešte v predstihu pred samotnou (novembrovou) akciou, uverejnený v októbrovom čísle časopisu *Elán* pod názvom *Pri prevezení Janka Kráľa*. Už publikačná platforma – časopis *Elán* redakčne pripravovaný Jánom Smrekom – ukazuje, že to bol text prijateľný pre demokratickú časť kultúrnej obce.

Príhovor bol koncipovaný s priamym využitím oslovovania spomienkovo pripomínanej osobnosti. Na J. Kráľa sa V. Beniak priamo obracal, oslovoval ho celým menom, viedol s ním pomyselný dialóg. V základe pracoval s tradičnými dominantami básnikovho obrazu: „veľký básnik malého národa“, „po smrti hanebne zabudnutý“ (Beniak 1940: 1); „jeho smrť hádam nikým nezatriasla, jeho telo práchnivelo, jeho hrob sa neoznačil a zapadol do nepoznania. Jeho tvorba zakliata v hieroglyfoch rukopisu povalovala sa a hádam ešte sa povaluje v práchnivých kútoch medzi pavučinami, čakajúc na tlačiarenskú čerň a zobudenie“ (Beniak 1940: 2). Novým prvkom je využitie motívu mytologickej postavy – „vátesa“ ako súčasť kreovania nového mýtu o J. Kráľovi. „Vátés“, vidiaci medzi slepými, básnik prorok nepochopený svojimi, sa tak stáva centrálnou pamäťovou figúrou prejavu. Beniakovou inováciou je tiež zdôrazňovanie Kráľovej charakteristiky ako bohéma. V texte sú identifikovateľné viaceré žánrové štruktúry (pohrebná reč, rozprávka, výklad, komentár), takže je tu prítomný aspekt interdiskurzívnosti. Uplatňuje sa i princíp polyvalencie (viacfunkčnosti).

Text charakterizuje vysoká miera reflexívnosti, prítomný je však tiež moment sebareflexie: „Vidím pred sebou tvoju neznámu tvár, Janko Kráľ, a zahľadený do teba, hovorím si k poteche vlastnej“ (Beniak 1940: 1). Subjektívnosť je však vyvažovaná historickou kontextualizáciou a vývinovým situovaním básnika do kontextu tradície.

„Čo to bolo za obdobie v živote národa slovenského, aký pravek to bol, táto druhá polovica storočia XIX., že vyrásť mohol v nepoznaní a zapadnúť do zabudnutia básnik takých výsostných kvalít! Janko Kráľ bol poeta natus, hviezda prvej triedy, duchovia takýto podávajú si ruky ponad časy a priestory, jedna jeho ruka bola zapojená v reťaz predkov, ale druhá, tá druhá odvislá do vzduchoprázdna, márne tápajúc, komu by odovzdala svoje poslanstvo. Janko Kráľ nemal komu rozdať plody svojho ducha! O celé storočie predbehol svoj vek a v tom bola celá jeho životná tragédia“ (Beniak 1940: 1).

S využitím figúry transgeneračného prenosu, v mene svojej generácie i budúcich pokolení, sa V. Beniak symbolicky ospravedľňuje J. Kráľovi za to, že ho minulosť nepochopila a nedocenila, a zároveň vyslovuje želanie prepájajúce všetky tri časové roviny a projektuje budúce deje: „Janko Kráľ, prichádzajúci z neznáma, zaujmi si svoju postać a ži večne medzi nami“ (Beniak 1940: 2). Obdobné rétorické figúry majú zjavnú sakralizačnú funkciu.

548 Pietne oslavy ako verejný rituál

Prevoz telesných ostatkov J. Kráľa v novembri 1940 bol udalosťou, ktorá má pri analýze pamätového diskurzu výnimočnú pozíciu. Tento akt manifestačného verejného pripomenutia celkom narušil statické konotácie takeého miesta pamäti, akým je hrob významnej osobnosti. Pôvodné miesto pochovania básnika (vnímané ako kultúrne periférne) bolo (bez ohľadu na biografický kontext) vylúčené ako neadekvátne a hodnotová revízia vyústila do prevozu do centra národného života (viac symbolického než reálneho), na „slovenský Pantheon“. Prevážanie rakvy sa stalo performanciou s vlastnou dynamikou (sled zastávok s cieľovou scénou), a hoci išlo o jednorazovú akciu, publikovanie programu, správ, príhovorov, komentárov a napokon aj básnických reflexií umožnilo, že sa k nej verejnosť mohla opakovane vracaf a znova si ju pripomínať.

Takáto oslava básnika však v konečnom dôsledku súveku slovenskú spoločnosť nespájala, ale ešte hlbšie rozdeľovala. Hoci v základe sa prívrženci vojnového slovenského štátu aj jeho odporcovia stretávali v ocenení J. Kráľa, spôsob jeho privlastnenia, ideologizácia a politizácia jeho reprezentácií boli pre demokraticky zmýšľajúcich slovenských intelektuálov neprijateľné. Celú propagandistickú prežimovú akciu bezprostredne odmietol L. Novomeský básňou *Na stuhu jedného venca (Neposlaného na nový hrob Janka Kráľa)* (Novomeský 1940).¹⁷ V novembrovom čísle časopisu *Elán*, kde na prvej strane vyšla Novomeského básnička, bol uverejnený i článok literárneho historika Ruda Brtáňa *Legenda o neznámom živote a neznámych básňach Janka Kráľa*, ktorý upozornil na rozdiel medzi slovami politikov a kultúrnou praxou, keď v závere konštatoval, že „nevšímavosť širšej verejnosti a nezáujem nakladateľov je na vine, že o Kráľovi naša verejnosť vedela a vie tak málo“ (Brtáň 1940: 3).

Politické cenzurovanie reprezentácií Janka Kráľa

Po roku 1948, v rámci presadzovania ďalšej totalitnej ideológie, sa J. Kráľ stal ikonou ľudového boja proti vykorisťovateľom. Pri hodnotení jeho tvorby sa zdôrazňovali najmä plebejskosť a folklorizmus, čím sa v pamätovom rámci realizovala ďalšia ideologizujúca interpretácia jeho diela. Bagatelizovaný bol jeho vzťah k viere, použitie náboženských motívov, ako reakčná bola zavrhnutá celá mesianistická línia prítomná v jeho poézii.

K ďalšej podobe revízie pamätového diskurzu došlo v normalizačnom období. V roku 1972 pri 150. výročí narodenia a v roku 1976 pri 100. výročí úmrtia vyšli tematické čísla časopisov *Slovenské pohľady* a *Romboid*, ktoré však už poznačila ideologická cenzúra – z literárnohistorických článkov a diskusií o J. Kráľovi vypadli mená autorov, ktorých dobový režim označil za politicky nežiaduce osoby – Júliusa Vanoviča, P. Vongreja, Václava Černého.

Politický zákaz postihol aj film režiséra Eduarda Grečnera *Pribelská vzbura Janka Kráľa* z roku 1978 (s Jurajom Kukurom v úlohe J. Kráľa), ktorý bol dobovými ideológmi vnímaný v kontexte Charty 77 a uväznenia Václava Havla (Grečner 2008 [online]). Výhrady k filmu pritom vyslovil už vo fáze posudzovania scenára

17 Motív hrobu J. Kráľa neskôr tematizoval Ján Škamla v básni *Hrob Janka Kráľa*, s veršom „Nevedia blízki kde je jeho hrob“ v pozícii refrénu a s tradičnou kľúčovou charakteristikou básnika ako revolucionára (citované podľa vydania Kráľ 2005: 111).

Vladimír Mináč. V posudku na film s pracovným názvom *Príbelská vzbura* o revolučnom buntošení básnika Janka Kráľa v Honte na jar roku 1848, ktorý zaradil do siedmeho zväzku svojich *Vybraných spisov*, je zjavné, že pozíciu J. Kráľa v dobovom kontexte vnímal iba prostredníctvom jeho porovnávania s Ludovítom Štúrom, čo je typické pre tradičný, monolitný výklad slovenského romantizmu:

„Spor medzi Štúrom a Kráľom sa nielen v niekoľkých vetách, ale vo svojej podstate podáva v scenári ako spor dvoch politických koncepcií i dvoch charakterov. [...] štúrovský pohyb nebol homogénny, nie je takým nijaký revolučný pohyb. Sú protagonisti pohybu a sú jeho outsidersi, sú ľudia i napravo od jadra, konzervatívnejší i ultrarevoluční. Dejiny i tí, čo sa nimi zapodieávajú, majú potom rozsúdiť, kto mal pravdu, kto bol v tej-ktorej historickej chvíli motorom, koho činnosť mala skutočne ďalekosiahle následky, a kto bol len epizódou, hoci aj zaujímavou a sympatickou. V našich podmienkach bol takýmto jadrom pohybu zaiste Štúr a epizódou bol Janko Kráľ. Nie Príbelce, ale Prešporok, nie pálenie kúrií, ale vydávanie Štúrových a Hurbanových novín, nie pľundrovanie, ale Žiadosti boli tými ďalekosiahlymi činmi. Stávať Janka Kráľa ako protagonistu činu proti Štúrovi ako výrobcovi slov je celkom pomýlené, je to práve naopak. Janko Kráľ aj v prípade Príbeliec je typický romantik a lyrik, štylizuje sa do pózy, ktorá vtedy bola módna, štylizuje sa a lyricky gestikuluje. [...] Príbelce sú v celom Kráľovom živote epizódou činu, inak jeho čin bol v slovách, t. j. v lyrike“ (Mináč 1982: 536).

Príbelce boli pritom azda najväčšou a najtragickejšou životnou traumou J. Kráľa. Uväznenie a mučenie ho poznačili telesne i psychicky. Neboli epizódou, ale naopak, zlomovým momentom. Je významné, že kým na začiatku komemorácií J. Kráľa sa Príbelce objavujú u Š. Krčméryho v citáte z dobového listu, v politickom (ľudáckom) pamätovom diskurze štyridsiatych rokov patria k vynechaným miestam z básnikovej biografie. A keď sa po rokoch znova vynoria, socialistická literárna historiografia ich poníma ako nevýznamnú epizódu.

Inšpirácia – Milan Rúfus: Variácie na Janka Kráľa (1976)

Alúzie na poéziu i osobnosť J. Kráľa sa v nových poetických polohách objavili v sedemdesiatych rokoch 20. storočia v tvorbe takých básnikov s výrazným autorským rukopisom, ako boli Milan Rúfus (báseň *Matka obloha, matka báseň. Jankovi Kráľovi*, z knihy *Hora*, 1978) a Jozef Mihalkovič (báseň *O Jankovi Kráľovi*, časopisecky 1976, knižne v zbierke *Približné položenie* z roku 1978 bez názvu v časti *Poznámky o predkoch*). Začiatkom sedemdesiatych rokov sa začína aj opakovaná a sugestívna básnická tematizácia jankokráľovských reflexií M. Rúfusa, erudovaného editora nových vydání básnikovho diela (1972) a tiež zväzku *Janko Kráľ vo výbere Milana Rúfusa* (1976), s neprehliadnuteľnou úvodnou esejou *Variácie na Janka Kráľa*.¹⁸

Slovo variácie v názve je kľúčové pre pochopenie Rúfusovho spôsobu uvažovania a písania. Zvolil si formu, ktorá sa v hudbe spája s melodickou, harmonickou a rytmickou obmenou vybranej témy. Jeho témou je J. Kráľ a obmenami sú pozície, z ktorých sa na neho pozerá. Jeho prístup k interpretácii je hermeneutický a výklad pluralitný. V precízne komponovanom a štruktúrovanom texte, akoby na

18 Esej vyšla v rovnakom roku časopisecky aj knižne (Rúfus 1976a, 1976b).

550 spôsob kaleidoskopu poskytujúceho viacnásobný odraz, vychádza od všeobecných zamyslení nad aktuálnymi i morálnymi dilemami vlastnej doby, aby sa následne ponoril do výkladu, čo pre slovenskú poéziu, literárnu tradíciu i pre neho osobne znamená J. Král. Každý odsek začína tézou (otázkou, konštatovaním, kľúčovým slovom, vymedzením témy – v časopiseckej verzii navyše zvýraznenej graficky kurzívou), ktorú ďalej dialekticky rozvíja. Jeho reflexie sa dotýkajú viac-menej všetkých dominantných motívov, vytvárajúcich literárne reprezentácie J. Krála od počiatkov jeho fungovania v kultúrnej pamäti. V tomto zmysle je esej M. Rúfusa palimpsestom, v ktorom sú čitateľné viaceré staršie textové vrstvy, na ktoré reaguje. Hybridná žánrová forma, kde popri sebe existujú textové segmenty rôznych žánrov (filozofická reflexia, etická úvaha, historický výklad, zápis sna, estetická interpretácia a iné), túto viacvrstevnatosť ešte zvýrazňuje. Zároveň priznáva subjektívny prístup, čo dokladá uvádzacia veta predposledného odseku: „Tak som čítal tohto básnika“ (Rúfus 1976a: 7, 1976b: 12). Je to empatické čítanie, ktoré je vzdaním úcty „nevšednému“, „vyvolenému“ a v každom ohľade jedinečnému básnikovi pri príležitosti nového vydania jeho poézie pri 100. výročí úmrtia od iného originálneho básnika.

Záver

Vybrané textové reprezentácie J. Krála vznikli síce v rôznych obdobiach 20. storočia a na základe rôznych podnetov, s rôznou motiváciou i funkčným zacielením, spoločne však smerovali k tvorbe, ustalovaliu, revízii i inovácii Kráľovho obrazu, legendy i mýtu. Mircea Eliade v súvislosti s mýtom písal o podvedomej obrane človeka proti tlaku súčasných dejín v podobe objavovania solidarity s minulosťou, čím sa otvárajú perspektívy do budúcnosti (Eliade 2020). Prvkom, ktorý sa vyskytuje vo všetkých analyzovaných pamäťových textoch, sú práve viacsmerné časové pohyby medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou. Iným dôležitým zistením je, že súčasne s tým, ako sa v priebehu času vyvíjali konceptualizácie samotného procesu spomínania, pozvoľna sa menili aj literárne reprezentácie J. Krála – smerovali k uvoľneniu predchádzajúcich direktív, k abstrakcii a estetickej autonomizácii novej kreácie. Nie je jednoduché opakovane obnovovať zmysluplný vzťah k stále sa vzdalujúcej minulosti, symbolická komunikácia prostredníctvom pamäťového diskurzu však tieto možnosti poskytuje. Navyše, aktuálne práce z oblasti pamäťových štúdií ukazujú, že pre analýzy jednotlivých reprezentácií sa dajú inšpiratívne využiť metódy naratológie, skúmajúce fikčné možnosti vytvárania pamäti.

Pramene

- BENIAK, Valentín, 1940. Pri prevezení Janka Kráľa. *Elán*, roč. 11, č. 2 (október 1940), s. 1-2.
- BRTÁŇ, Rudo, 1940. Legenda o neznámom živote a neznámých básňach Janka Kráľa. *Elán*, roč. 11, č. 3 (november 1940), s. 1-3.
- CHROBÁK, Dobroslav, 1940. K Mudrochovmu portrétu Janka Kráľa. *Elán*, roč. 11, č. 3 (november 1940), s. 5.
- KRÁL, Janko, 1972. *Poézia*. Štúdiu napísal Milan Rúfus. Bratislava: Tatran.
- KRÁL, Janko, 2005. *Výlomky z Divného Janka. Výber z poézie*. Výber zostavil, doslov a edičné poznámky napísal Pavol Hudík. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. ISBN 80-8061-203-X.
- KRČMÉRY, Štefan, 1924a. Janko Kráľ. *Slovenské pohľady*, roč. 40, č. 1, s. 41-49.
- KRČMÉRY, Štefan [K.], 1924b. Príspevky k životopisu Janka Kráľa. *Slovenské pohľady*, roč. 40, č. 2, s. 113-115.
- MACH, Alexander, 1940. Uskutočňujeme program Janka Kráľa a ostatných revolucionárov. Reč min. Macha o slovenskej revolúcii a jej nepriateľoch. *Gardista*, roč. 2, č. 46 (5. 11. 1940), s. 3.
- MEČIAR, Stanislav, 1940. Aký bol Janko Kráľ? K prevezeniu jeho telesných pozostatkov do Turč. Sv. Martina. *Gardista*, roč. 2, č. 45 (3. 11. 1940), s. 9.
- MIHALKOVIČ, Jozef, 1976. O Jankovi Kráľovi. *Romboid*, roč. 11, č. 5, s. 8. ISSN 0231-6714.
- MINÁČ, Vladimír, 1982. *Texty a kontexty: prejavy, state, rozhovory, recenzie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- MURGAŠ, Karol, 1940. Pakt statočných povinností. *Gardista*, roč. 2, č. 65 (27. 11. 1940), s. 3.
- NOVOMESKÝ, Laco, 1938. Slávnosť istoty. *Elán*, roč. 9, č. 4 (december 1938), s. 1.
- NOVOMESKÝ, Laco, 1940. Na stuhu jedného venca. (Neposlano do nového hrobu Janka Kráľa). *Elán*, roč. 11, č. 3 (november 1940), s. 1.
- ROY, Vladimír, 1927. *Perutou sudba máva*. Skalica: J. G. Obetka.
- ROY, Vladimír, 1963. *Básne*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- RÚFUS, Milan, 1976a. Variácie na Janka Kráľa. *Romboid*, roč. 11, č. 5, s. 4-7. ISSN 0231-6714.
- RÚFUS, Milan, 1976b. Variácie na Janka Kráľa. In KRÁL, Janko. *Janko Kráľ vo výbere Milana Rúfusa*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. Edícia Kruh milovníkov poézie, s. 7-12.
- TELESNÉ pozostatky Janka Kráľa do Turč. Sv. Martina, 1940. *Gardista*, roč. 2, č. 45 (3. 11. 1940), s. 7.
- VOTRUBA, František, 1922. Janko Kráľ. 1822 – 1876. *Prúdy*, roč. 6, č. 4, s. 224-232.

Literatúra

- ASSMANNOVÁ, Aleida, 2018. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Z nemeckého originálu preložili Jakub Flanderka, Světlana Ondroušková, Jiří Soukup. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-3433-3.
- ASSMANN, Jan, [1997] 2001. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvíjených kulturách starověku*. Preložil Martin Pokorný. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-051-6.
- BAKOŠ, Mikuláš, 1962. Literárne osudy Janka Kráľa. Príspevok k problémom spoločenskej funkcie literatúry. *Slovenská literatúra*, roč. 9, č. 2, s. 129-145, č. 3, s. 309-320.
- BASSELER, Michael – BIRKE, Dorothee, 2005. Mimesis des Erinnerens. In ERLI, Astrid – NÜNNING, Ansgar, ed. *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft: Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven*. Berlin – Boston: De Gruyter, s. 123-147. ISBN 9783110180268.
- BASSELER, Michael – BIRKE, Dorothee, 2022. Mimesis of Remembering. *Journal of Literary Theory* (De Gruyter), vol. 16, no. 2, pp. 213-238. ISSN 1862-8990.
- BILIŇSKA, Irena, 2009. Synovia bez otcov (O hľadani slovenskej národnej identity v období romantizmu). *Slovenská literatúra*, roč. 56, č. 1, s. 15-27. ISSN 0037-6973.
- ČEPAN, Oskár, 1976. Janko Kráľ a romantický mesianizmus. In Janko Kráľ. *Zborník statí*. Bratislava: Tatran, s. 103-192.
- ELIADE, Mircea, 2020. *Mýtus a skutočnosť*. Preložil Milan Lyčka. Praha: Argo. ISBN 9788087529584.
- ERLI, Astrid, 2005. Literatur als Medium des kollektiven Gedächtnisses. In ERLI, Astrid – NÜNNING, Ansgar, ed. *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft. Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven*. Berlin – Boston: De Gruyter, s. 249-276. ISBN 9783110180268.

- 552 ERL, Astrid – RIGNEY, Ann, 2006. Literature and the production of cultural memory: Introduction. *European Journal of English Studies*, vol. 10, no. 2, pp. 111-115. DOI: 10.1080/13825570600753394
- ERLL, Astrid – NÜNNING, Ansgar, ed., 2008. *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook. Media and cultural memory. Vol. 8*. Berlin: De Gruyter. ISBN 978-3-11-018860-8.
- ERLL, Astrid, 2009. Narratology and Cultural Memory Studies. In HEINEN, Sandra – SOMMER, Roy, ed. *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*. Berlin – Boston: De Gruyter, pp. 212- 227. ISBN 9783110222432.
- ERLL, Astrid, 2011. *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung & Carl Ernst Poeschel GmbH. E-book ISBN 978-3-476-05007-6.
- ERLL, Astrid, 2022. The hidden power of implicit collective memory. *Memory, Mind & Media*, 1, E14. DOI: 10.1017/mem.2022.7
- GENETTE, Gérard, 2014. *Paratexte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-29110-8.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna, 2008. *Synowie słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 978-83-2350-490-0.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna, 2015. Wokół nowego kanonu – nurt kanonizacyjny i „apokryficzny“ w słowackiej literaturze romantycznej. In GOSZCZYŃSKA, Joanna. *Wielkie spory małego narodu*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 171-187. ISBN 978-83-8017-074-2.
- HRISTOVA, Marije – FERRANDIZ, Francisco – VOLLMEYER, Johanna, 2020. Memory worlds: Reframing time and the past – An introduction. *Memory Studies* (Sage), vol. 13, no. 5, pp. 777-791. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698020944601>
- HUČKOVÁ, Dana, 2023. Generácia 1822 v kultúrnej pamäti. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 1, s. 36-51. ISSN 0037-6973. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.1.3>
- KOVÁČIK, Lubomír, 2002. *Mytologizmus v slovenskom literárnom romantizme*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. ISBN 80-8055-749-7.
- KOVÁČIK, Lubomír, 2012. Janko Kráľ – svet bez Boha. In KOVÁČIK, Lubomír. *Sakrálné v literatúre*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, s. 49-64. ISBN 978-80-557-0427-2.
- MĚSZÁROS, Andor, 2021. Přenesení ostatků Jána Kollára z Vídně do Prahy v r. 1904. In KISSSZEMÁN, Róbert, ed. *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*. Budapest: ELTE, s. 221-228. ISBN 978-963-489-402-5.
- MILEVSKI, Urania – WETENKAMP, Lena, 2022. Introduction: Relations between Literary Theory and Memory Studies. *Journal of Literary Theory* (De Gruyter), vol. 16, no. 2, pp. 197-212. ISSN 1862-8990. DOI: <https://doi.org/10.1515/jlt-2022-2022>
- NEUMANN, Martin, 2020. Státny archeologický ústav a jeho aktivity v roku 1940 vo svetle archívneho výskumu. *Musaica archaeologica*, č. 1, s. 93-110. ISSN 2453-8701.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana [PÁCALOVÁ, Jana], 2012. Od rozprávok k alegórii národného života. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miloslav, ed. *Studia Academica Slovaca 41. Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 179-192. ISBN 978-80-223-3270-5.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana, 2019a. Sonda do podhubia. Motív zakliatej krajiny v slovenskom romantizme. In ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Ľubica, ed. *Slovenský romantizmus: synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, s. 121-146. ISBN 978-80-7491-545-1.
- PIROŠČÁKOVÁ, Jana, 2019b. Škola Štúrova a koncepty romantizmu. In ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Ľubica, ed. *Slovenský romantizmus: synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, s. 67-104. ISBN 978-80-7491-545-1.
- RAK, Jiří, 2001. Pohřeb jako národní manifestace. In LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána, ed. *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. – 11. března 2000*. Praha: KLP, s. 56-64. ISBN 80-85917-79-3.
- RIGNEY, Ann, 2005. Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory. *Journal of European Studies*, vol. 35, no. 1, pp. 209-226. ISSN 00472441, 17402379.
- RIGNEY, Ann, 2021. Remaking memory and the agency of the aesthetic. *Memory Studies*, vol. 14, no. 1, pp. 10-23. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698020976456>

- RONČÁKOVÁ, Terézia, 2016. Úvodník v súčasných spoločenských týždenníkoch. *Ostium*, roč. 12, č. 1. ISSN 1336-6556.
- ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka, ed., 2014. *Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*. Praha: Scriptorium. ISBN 978-80-88013-08-2.
- SCHMARCOVÁ, Lubica [SOMOLAYOVÁ, Lubica], 2010. Mesianizmus ako romantická utopická predstava. In *Romantickí mesianisti*. Výber zostavila, poznámky, vysvetlivky, medailóny autorov a doslov napísala Lubica Somolayová. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 615-636. ISBN 978-80-8101-392.
- ŠIMA, Karel, 2014. Slavnost jako kulturně mnemonická praxe. In ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka, ed. *Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*. Praha: Scriptorium, s. 385-424. ISBN 978-80-88013-08-2.
- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, 2010. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, č. 1, s. 9-29. ISSN 1804-0616.
- VLČEK, Jaroslav, 1925. Príspevky k životu a dielam Janka Kráľa. Rozpomienky, listy, dokumenty, verše. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. 3, č. 1-2, s. 74-95.
- VONGREJ, Pavol, 1968. Janko Kráľ a „svetovosť“ jeho poézie. *Romboid*, roč. 3, č. 4, s. 44-48.
- ZELIZER, Barbie, 1995. Reading the past against the grain: The shape of memory studies. *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 12, no. 2, pp. 214-239. Online ISSN 1479-5809.

Elektronické zdroje

- GREČNER, Eduard, 2008. Ako som „rafinovane kolaboroval“ v rámci prinúteného mlčania. Dostupné online: <https://blog.sme.sk/grecner/nezaradene/ako-som-rafinovane-kolaboroval-v-ramci-prinuteneho-mlcania>

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Dana.Huckova@savba.sk